

Beroemde klassieke paarden ▼

In de antieke wereld was het paard een van de belangrijkste dieren voor de mens. Het leverde trekkracht, maakte snel vervoer over land mogelijk en was essentieel voor militair succes. Daarnaast schitterden paarden in de wereld van sport en vermaak, inclusief de populaire wagenrennen, die tot in de late oudheid werden gehouden. Geen wonder misschien, dat paarden ook sterk tot de verbeelding hebben gesproken en vaak voorkomen in kunst en literatuur. Een aantal paarden is zelfs bij name bekend.

Verzonnen paarden

Veel van de meest vermaarde paarden hebben niet werkelijk bestaan, althans naar de normen van vandaag. Het waren geen dieren van vlees en bloed, maar veeleer producten van de menselijke fantasie. Ik doel hier op de talrijke paarden waarover wordt verteld in de Griekse en Romeinse mythologie.

Afgezien van hybride vormen zoals *hippocampi* (half paard, half zeedier), *centauren* (half paard, half mens) en de

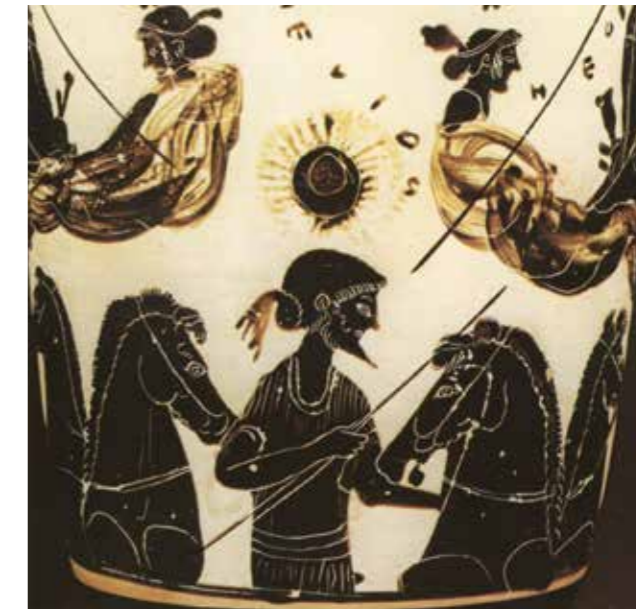
zeldzame *ichthyocentauri* (combinaties van mens, paard en vis) zijn er vele mythologische 'zuivere' paarden, die wonderbare werken verrichten. Te denken is aan de paarden van de zonnegod Helios, die onvermoeibaar, alle dagen weer, zijn wagen langs het hemelgewelf voorttrekken. Volgens Pindarus (*Olympische ode 7*, 71) ademen zij vuur uit, en in de latere traditie hebben ze ook vurige namen gekregen. Ze worden alle vier met name genoemd bij Ovidius:

'Intussen blazen Pyroïs en Eoüs en Aethon,
de vleugelpaarden van de zon, met Phlegon, nummer vier
vlammend gehinnik uit (...)'
(Ovidius, *Metamorfosen 2*, 153-155, vert. M. d'Hane-Scheltema).

Niet alleen met de hemel, ook met de zee zijn paarden verbonden. Zo is er Arion, een bliksemsnel paard dat een zoon is van Poseidon en Demeter (de zeegod had zich tijdens een erotische escapade tijdelijk veranderd in een viervoeter)

Een hippocampus op de mozaïkvloer van de Baden van Neptunus in Ostia.

Helios met zijn vierspan. Linksboven de Nacht en rechtsboven de Dageraad met hun vierspannen. Zwartfigurige witgrondige lekyth uit 500-475 v.Chr. (Metropolitan Museum of Art, New York).

Vincent Hunink

Vincent Hunink is docent en onderzoeker aan de Radboud Universiteit Nijmegen.
[www.vincenthunink.nl]

>
Pegasus op de binnenkant van een roodfigurige schaal uit Campanië, 350-300 v.Chr. (Württembergisches Landesmuseum, Stuttgart).

>>
Hades neemt Persephone mee op zijn door een vierspan getrokken wagen. Roodfigurige vaas uit ca. 340 v.Chr. (Altes Museum, Berlijn).

en het beroemde gevleugelde paard Pegasus, een van de bekendste verschijningen uit de hele mythologie. Volgens de antieke auteurs is hij geboren als telg van Poseidon en Medusa. Er zijn legio verhalen over zijn lotgevallen, onder meer als drager van de held Bellerophon in diens strijd tegen de Amazonen, en het paard is ook eeuwenlang op allerlei manieren afgebeeld, ook na de oudheid. Pegasus zou het uiteindelijk zelfs schoppen tot sterrenbeeld. Poseidon geldt bovendien als god van de paarden, en voor zijn wagen staan dan ook niet minder dan acht onsterfelijke exemplaren, waaronder Sthenius en Scylla.

Ook andere goden worden nauw verbonden met paarden, die soms met naam en toenaam bekend zijn. Zo staan de paarden van Ares vermeld bij de laatantieke dichter Quintus van Smyrna (*Posthomerica* 8, 239 en volgende): ze heten Aethon, Phlogeus, Conabus en Phobus. Uiteraard is ook de onderwereld niet zonder edele viervoeters. De wagen van Hades wordt getrokken door vier zwarte paarden, die zich aan hun omgeving aangepast gedragen:

‘een grimmig vierspan, dat vaak graast langs de Cocytus-oevers of rondraaft door de zwarte Erebus, of water drinkt uit de bedwelmende en trage poelen van de Lethe, hun lome kaken hevig schuimend van vergetelheid. Ze heten: Aethon, sneller dan een pijl; Nycteus, de trots van de kudde bij de Styx; Orphnaeus met zijn snelle blik en hij die is gemerkt met Pluto's tweede naam, Alastor.’ (Claudianus, *De roof van Proserpina* 1, 278-85, vert. M. d'Hane-Scheltema).

En waar Poseidon en Hades paarden hebben kunnen ze ook bij hun broer Zeus niet ontbreken. De vier grote winden, Boreas, Eurus, Notus en Zephyrus worden soms voorgesteld als fiere rossen die de wagen van de oppergod voorttrekken. Zo blijken mythologische paarden in alle delen van de wereld actief. Verhalen over hen gaan soms terug tot de oudste en geliefdste helden, zoals Heracles. In het achtste van zijn

welbekende twaalf ‘werken’ vervullen paarden een belangrijke rol: het gaat om de merries van koning Diomedes van de Bistoniërs in Thracië. De dieren heetten Podargus, Lampon, Xanthus en Dinus (Deinos) (genoemd bij Ps-Hyginus, *Fabulae* 30). Het zijn, alweer, vier klinkende (en mannelijke!) namen, die nu vooral snelheid en fiere uitstraling verbeelden. Toch was de rol van deze merries vreeswekkend en enigszins macaber: ze hadden geleerd mensenvlees te eten. Heracles moet de dieren naar Mycene brengen. Volgens Apollodorus (2, 5, 8) volbrengt hij die opdracht met behulp van een groep vrijwilligers. Hij overmeestert de stalknechten en drijft de merries naar zee, waar hij ze laat bewaken door zijn favoriet Abderus. Die wordt echter door de wilde paarden gedood, waarna Heracles hem eert door de stichting van de stad Abdera. Hij levert de merries af bij zijn opdrachtgever Eurystheus, die ze vrijlaat. Uiteindelijk worden ze op de Olympus door andere wilde dieren gedood. Ook in andere werken van Heracles komen paarden voor, zij het minder prominent. Zo rijden de Amazones in werk

nummer negen te paard, en is in dat kader ook sprake van de merries van koning Laomedon, dieren die deze vorst heeft gekregen ter compensatie van de roof van Ganymedes door Zeus. Ze worden ook wel Trojaanse paarden genoemd.

In en om Troje

Het allermeest ‘Trojaanse’ paard uit de hele mythologie is uiteraard het paard van Troje, dat vooral bekend is uit het tweede boek van Vergilius’ *Aeneis*. Het betrof een immens houten paard, dat de Grieken op de kust bij Troje achterlieten na een schijnbaar vertrek richting Griekenland. Het houten geraamte was gevuld met gewapende Griekse krijgers. Zodra de Trojanen in hun naïviteit het paard binnen in hun stad hadden gehaald braken de gewapenden eruit en openden de poorten voor het aanstormende leger, waarna de beslissende fase van de strijd om Troje kon beginnen. Het motief van het houten paard van Troje staat daarmee model voor het bredere verhaal van de ondergang van de stad. Met de vermelding van Troje zijn we terechtgekomen in het schemergebied tussen zuivere mythologie en prehistorie. De strijd rondom de stad is een van de centrale momenten uit de mythologie, en tal van verhalen zijn ermee verbonden. Tegelijk zagen de Grieken, en vooral de Romeinen (die immers hun oorsprong herleidden tot de Trojaanse prins Aeneas) deze verhalen wel als iets uit de mist der tijden, maar daarmee toch in principe als onderdeel van hun *geschiedenis*. Dat maakt de paarden die een rol vervullen in de strijd om Troje als vanzelf iets concreter: wellicht zijn zij iets meer dan de legendarische en enigszins abstracte paarden uit de Griekse mythologie.

In de Griekse bron over Troje bij uitstek, Homerus’ *Ilias*, komen paarden op tal van plaatsen voor, bovenal in strijdscènes. Een aantal dieren valt op vanwege hun speciale kwaliteiten en, opnieuw, hun naam. De Trojaanse held Hector richt het woord tot zijn vier paarden Xanthus, Aithon, Podargus en Lampus, vlak voor een gevecht bij de muur van Troje. Hij herinnert hen aan de goede verzorging die ze van Andromache hebben gekregen, aan de honingzoete tarwe en aangengende wijn die hun was voorgezet, en vuurt ze aan om samen met hem buit te gaan maken (*Ilias* 8, 184-97). Enigszins verwarrend voor de lezer is dat ook Hectors Griekse tegenstander Menelaüs beschikt over een paard

Heracles moet de paarden van Diomedes naar koning Eurystheus in Mycene brengen. Het afgebeelde mensetende paard heeft in zijn mond een hoofd en een arm. Zwartfigurige kylix uit 510-500 v.Chr. (Staatmuseum de Hermitage, Sint-Petersburg).

Op dit vaasfragment, in ca. 560 v. Chr. beschilderd door Nearchos, heten de onsterfelijke paarden van Achilles Chaitos en Eutheias (Nationaal Archeologisch Museum, Athene).

genaamd Podargus (*Ilias* 23, 295). De naam 'Snelvoet' is misschien toch niet zo uniek als in eerste instantie leek... En die andere Griekse held, Achilles, bezit onsterfelijke paarden genaamd Xanthus en Balius, beide voortgebracht door de harpij Podarge, en een derde, sterfelijk paard met de naam Pedasus (*Ilias* 16, 149-52). Minstens qua namen staan de homerische paarden nog stevig in de mythologische traditie. Ook hun eigenschappen lijken nog niet direct die van normale, historische paarden. Zo reageren Xanthus en Balius op de dood van Achilles' vriend Patroclus met geweën (Homerus gebruikt het gewone Griekse woord voor 'huilen') en weigeren koppig de strijd te hervatten. Dat laatste is aanleiding voor een homerische vergelijking van de paarden met een stèle op een graf. Pas als Zeus de onsterfelijke viervoeters toespreekt en hun moed inblaast doen ze weer mee (*Ilias* 17, 426-58). Minder ontroerend, maar zeker zo bevreemdend is een scène kort daarna in het verhaal, waar Achilles door Xanthus zijn dood krijgt voorspeld. Het dier komt zelfs aan het woord en spreekt niet minder dan tien volle hexameters tot zijn meester (*Ilias* 19, 408-17). Met de realiteit hebben Achilles' paarden uiteindelijk niet veel van doen.

Grieks

Gelukkig zijn er ook teksten die een duidelijker historisch beeld van paarden geven. Zo heeft de Athener Xenophon (circa 430-355 v.Chr.) een informatief traktaat geschreven over het houden van paarden, met nuttige aanwijzingen die gaan van tips voor een slimme aankoop en een beschrijving van anatomie tot training en bewapening (zie de bijdrage van Annelies Koolen elders in dit nummer). Het beroemdste paard uit de Griekse geschiedenis is zonder twijfel Bucephalus, het lievelingsdier van Alexander de Grote (356-323 v.Chr.). In zijn biografie van Alexander vertelt Plutarchus (circa 46-120 n.Chr.) hoe Alexander als jongen van een jaar of twaalf het ogenschijnlijk onhandelbare Thessalische paard wist te temmen, nadat hij hierover zelfs een soort weddenschap had afgesloten met zijn vader Philippus.

'Daarop rende Alexander onmiddellijk naar het paard, greep de teugel en keerde het naar de zon. Hij had blijkbaar door dat het dier in paniek raakte bij het zien van zijn eigen onrustige schaduw voor zich op de grond. Vervolgens liep hij een eindje met het paard mee en streelde het en toen hij zag dat het vol vuur en moed was, wierp hij rustig zijn mantel af en met een sprong kwam hij er stevig op te zitten. Met een lichte ruk van de teugels aan het bit hield hij het zonder slaag of verwonding in bedwang. Toen hij zag dat het paard zich niet langer bedreigd voelde en vol ongeduld was om te draven, vierde hij de teugels en spoorde het dier vervolgens op strengere toon en met druk van zijn voeten aan. Bij Filippus en zijn gezelschap heerste eerst een angstig stilzwijgen, maar toen hij met een keurige boog terugkeerde, trots en blij, juichten ze in koor. Zijn vader vergoot zelfs tranen van vreugde, zegt men, en toen Alexander was afgestegen kuste hij hem en zei: "Zoek voor jezelf een koninkrijk van jouw formaat, mijn zoon, want Macedonië is te klein voor je." (Plutarchus, *Alexander* 6, vert. H.W.A. van Rooijen-Dijkman).

Het is een kleurrijk verhaal, maar het bevat weinig echte informatie over Bucephalus. Trouwens, zelfs de kern van wat Plutarchus wél zegt, Alexanders ingeving om het paard weg te draaien van zijn eigen schaduw, houdt volgens paardenken-

ners niet echt steek (Fraser 1953 suggereert dat de storende factor misschien eerder werd gevormd door 'wappende mantels' van berijders vóór Alexander). De bronnen noemen Bucephalus nog een paar maal. Zo is er het verhaal dat het dier geen ander als berijder toeliet dan Alexander, en zelfs door de knieën ging om de vorst te laten opstappen (Curtius Rufus 6, 5). Verder zou Bucephalus een keer ontvoerd zijn door barbaren. Alexander ontstak vervolgens in woede en dreigde land en volk te vernietigen als men het dier niet terugbracht, waarna de barbaren snel gehoorzaamden (Plutarchus, *Alexander* 44). Na een lang leven stierf Bucephalus ten slotte ergens in het oosten, na een slag tegen koning Porus. Diep bedroefd stichtte Alexander daar, bij de rivier de Hydaspes, een stad Bucephala, als een soort monument voor zijn lievelingspaard. Het overlijden van Bucephalus is voor Arrianus (89-circa 146 n.Chr.) de aanleiding voor een gedetailleerde beschrijving van het paard:

'... ter herinnering aan zijn paard Boukephalas, dat daar gestorven was, niet door een verwonding die iemand hem had toegebracht, maar uitgeput door hitte en ouderdom, want hij was ongeveer dertig jaar oud. Veel moeite en gevaren had hij in zijn leven doorstaan, samen met Alexander; alleen door Alexander werd hij bereden, want hij duldde niemand anders op zijn rug. Groot van gestalte was hij en nobel van inborst. Hij had een brandmerk in de vorm van een ossenkop, vanwaar, naar men zegt, zijn naam. Maar anderen zeggen dat hij zwart was met op zijn hoofd een witte vlek die precies op een ossenkop leek.' (Arrianus, *Anabasis* 5, 19, vert. Simone Mooij-Valk).

De auteur laat dan enkele van de al genoemde verhalen aansluiten en besluit zijn portretje als volgt:

'Zoveel waarde hechte Alexander aan het paard, en zo groot was de angst van de barbaren voor Alexander, en zoveel eer heb ik, ter wille van Alexander, aan deze Boukephalas willen bewijzen.'

Zo is Alexanders paard ook door de beschrijvers van zijn daden welbewust vereeuwigd.

Alexander op zijn paard Bucephalus tijdens de slag bij Issus (333 v.Chr.). Detail van het Alexandermozaïek uit Pompeii. Het is een kopie van een origineel uit de 4de eeuw v.Chr. (Museo Archeologico Nazionale, Napels).

Romeins

Zoveel roem en allure als Bucephalus heeft in de oudheid geen paard meer kunnen bereiken. Maar talrijke paarden zijn onmiskenbaar zeer geliefd geweest. Hele lijsten zijn er te geven van historische paardennamen, vooral uit de Romeinse tijd. Daarbij gaat het in hoofdzaak om dieren die hun sporen hadden verdiend in de paardenraces. Honderden namen zijn overgeleverd, in teksten, op mozaïeken (soms met afbeeldingen erbij), schilderijen en grafmonumenten. In hun grote overzichtswerken over dieren geven Toynbee (1973, 177-83) en al eerder Keller (1909, 256-9) tal van voorbeelden: namen die verwijzen naar een kleur (Candidus, Glaucus), naar snelheid (Celer, Cursor) of kracht (Valens, Sagitta), naar goden (Amor, Sol) en landen (Romanus, Gallus) of zelfs naar andere dieren (Leo, Pardus, Aquila): de variatie lijkt onbegrensd. Twee speciale, 'keizerlijke' paarden licht ik tot slot nog even uit. De Romeinse keizer Hadrianus (76-138) was een liefhebber van Griekse cultuur, literatuur en filosofie, én een verwoed jager. Geen wonder misschien dat hij een mooie variant bedacht in het subgenre van grafdichten op dieren. Hij bezong een van zijn lievelingspaarden:

Jacht te paard op een Romeins mozaïek (Bardo Museum, Tunis).

'Borysthenes de Scythiër,
keizerlijk jachtpaard,
dat altijd over water en moerassen
en Etruskische heuvels
placht te vliegen,
achter Pannonische zwijnen aan –
geen zwijn met witte tand
durfde hem, wanneer hij achter-
volgde kwaad te doen,
hij bespatte zelfs het puntje
van de staart met schuim
zoals zo vaak gebeurt –
nee, met ongebroken jeugd
en ongeschonden leden,
op zijn tijd gestorven,
is hij in dit land gelegen.'
(Hadrianus, *Gedicht 4*, vert. Vincent Hunink)

3de-eeuws Romeins mozaïek met geselecteerde jockeys en paarden van de vier teams: de groenen, roden, witten en blauwen (Palazzo Massimo alle Terme, Rome).

Bijna even legendarisch werd het favoriete paard van een van zijn voorgangers op de troon, keizer Caligula (12-41), zij het op een ander vlak. Volgens de beschrijving van Suetonius (*Caligula 55*) bewees deze 'krankzinnige' keizer zijn paard een wel zeer bijzondere eer:

'Ten gerieve van het paard Incitatus liet hij de dag voor de circusraces soldaten absolute stilte in de omgeving verordnen, zodat het niet uit de slaap zou worden opgeschrikt. Hij gaf het behalve een marmeren stal, een ivoren voerbak, purperen dekkleden en met parels bezette

kettingen ook een huis, eigen bedienden en huisraad om gasten die uit naam van het paard waren uitgenodigd in grote stijl te kunnen onthalen. Men vertelt zelfs dat hij het consulaat voor het paard in petto had.'
(Suetonius, *Caligula 55*, vert. D. den Hengst)

Cassius Dio (circa 155-circa 229) bevestigt het laatste detail en vertelt daarnaast dat Incitatus bij Caligula aanlag aan tafel en 'gouden gerst' kreeg en 'wijn in gouden bekens'. Of de bronnen hier meer bieden dan roddelverhalen blijft de vraag. Maar een paard als Romeins consul was zeker een fraaie *practical joke* geweest.

Literatuur

- A.R. Anderson, Bucephalus and his legend. *American Journal of Philology* 51 (1930) 1-21.
J.K. Anderson, *Ancient Greek horsemanship* (Berkeley 1961).
A.D. Fraser, The 'breaking' of Bucephalus, *The Classical Weekly* 47 (1953) 2, 22-3.
Ann Hyland, *The horse in the ancient world* (Stroud 2003).
Otto Keller, *Die antike Tierwelt, I: Säugetiere* (Leipzig 1909) 218-59.
J.M.C. Toynbee, *Animals in Roman life and art* (New York 1973) 167-85.

